

*Əliyeva Ülvyyə Zakir qızı,
doktorant,
Azərbaycan Kooperasiya Universiteti,
E-mail: musayevagulaya1@gmail.com
© Əliyeva Ü.Z., 2022*

UOT - 33. 379.85.

AZƏRBAYCANIN DAĞ RAYONLARININ TURİZM XİDMƏTİNİN DAYANIQLI İNKİŞAFINI FORMALAŞDIRAN AMİLLƏR

X Ü L A S Ə

Tədqiqatın məqsədi - dayanıqlı iqtisadi inkişafda əhəmiyyətli yeri olan turizmin Azərbaycanın dağ rayonlarında inkişaf etdirilməsini formalaşdıran amillərin araşdırılaraq qiymətləndirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın metodologiyası - tədqiqat işində sistemli yanaşma, məntiqi ümumiləşdirmə, analiz və s. metodlarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın tətbiqi əhəmiyyəti - Azərbaycanın dağ rayonlarında turizmin inkişaf istiqamətlərinin araşdırılmasında dünya təcrübəsinə əsaslanaraq uyğun modellərin öyrənilməsidir.

Tədqiqatın nəticələri onu göstərir ki, coğrafi quruluşu, əlverişli iqlim şəraiti və digər cəhətlərdən inkişaf perspektivlərinə sahib olan dağ rayonlarımızda dayanıqlı inkişafı təmin etmək üçün bir sıra modellərin tətbiqi vacibdir.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi - dağ turizminin dayanıqlı inkişafının təmin edilməsində dünya təcrübəsinə əsaslanan modellərin tətbiqi, ondan istifadənin artırılması və inkişaf etdirilməsinin əhəmiyyəti müəyyən edilmişdir.

Açar sözlər: relyef xüsusiyyətləri, davamlı inkişaf, statistika, klaster, dağ turizmi.

G İ R İ Ş

Azərbaycanın zəngin təbii sərvətlərini, relyef xüsusiyyətlərini və coğrafi imkanlarını nəzərə alsaq, turizmin digər növlərində olduğu kimi dağ turizmində də ciddi bir potensiala sahib olduğunu görə bilərik. Bu sahədə zəngin təcrübəyə malik olmaq, dağ rayonlarında turizmin davamlı inkişafını təmin etmək üçün bir sıra dünya dağ turizmi mərkəzi modelləri nəzərdən keçirilmişdir. Şübhəsiz ki, burada önəmli olan amillərdən biri həmin modellərin tətbiq olunduğu ölkələrdəki uğurunu statistiki göstəricilər əsasında müəyyənləşdirməkdir.

Bütövlükdə iqtisadi inkişaf siyasətinin məqsədi mövcud potensialın gücləndirilməsi, cari iqtisadi islahatların intensivləşdirilməsi və ondan istifadənin təkmilləşdirilməsi yolu ilə sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməkdir. Bu istiqamətdə həyata keçirilən çoxsaylı dövlət layihələri çox əhəmiyyətlidir.

Ekspertlər bu yaxınlarda klaster modelini ölkə iqtisadiyyatının neftdən asılılığını azaltmaq üçün ən uyğun hesab ediblər. Klaster texnikası müxtəlif problemlərin həlli səylərinə kömək edir. Nəticədə iqtisadiyyatın neft amilindən asılılığı azalır, vergi daxilolmaları artır, əhalinin orta gəliri yüksəlir.

Turizm sektorunun böyüməsi hazırda ölkə iqtisadiyyatı üçün çox vacibdir, çünki o, həm

insanların, həm də bütövlükdə cəmiyyətin maraqlarını müdafiə etmək üçün həm yerli, həm də makro səviyyədə gəlirini təmin edir. Bu sənaye əmək tutumlu təbiətinə görə ölkədə yeni iş yerlərinin yaradılmasına, eləcə də infrastrukturun, sənayenin və kənd təsərrüfatının inkişafına, mehmanxana tikintisinin sürətlənməsinə əhəmiyyətli töhfə verir.

Tədqiqatın əsas məzmunu

Ölkənin xarici ticarət balansının hərəkətverici qüvvəsi və ÜDM-in formalaşmasına töhfə verən amillərdən biri kimi turizm əhəmiyyətlidir. Ölkə iqtisadiyyatında üstünlük təşkil edən istehlak mallarının istehsalı, digərləri ilə yanaşı, turizm, kənd təsərrüfatı, tikinti, nəqliyyat və digər sənaye sahələri bu sahələrə əhəmiyyətli təsir göstərir və sosial-iqtisadi inkişafın xüsusilə səmərəli sürətləndiricisi rolunu oynayır.

Turizm sənayesində çoxlu sayda yüksək ixtisaslı işçilər çalışsa da, dərin təəssüf hissi ilə vurğulamaq lazımdır ki, işçilərin əsas hissəsinin bu sahədə xüsusi təlimi yoxdur. Buna baxmayaraq, turizm sənayesi böyüdükcə daha çox təlim və təcrübəyə malik mütəxəssislərə ehtiyac daha çox olur. Dünyada turizmin böyüməsinə siyasi və iqtisadi sabitlik, əhalinin artımı, həyat səviyyəsinin yüksəlməsi, boş vaxtın artması, elm və texnologiyanın inkişafı da daxil olmaqla bir sıra dəyişənlər təsir edir. Son dövrlərdə beynəlxalq turizmin daxili turizmlə birləşən artımı hər bir xalqın iqtisadiyyatının təməl daşı kimi qiymətləndirilə bilər. Turizm sənayesində korporativ səyahət edənlərin, təqaüdcülərin və yaşlı vətəndaşların sayı artır. Bu mənada beynəlxalq səyahətlərin artımını hesablamaq üçün bir neçə amildən istifadə etmək olar:

1. Əhalinin bütün təbəqələri üçün əlçatan olması səbəbindən bütün nəqliyyat növlərinin təkmilləşdirilməsi nəticəsində gediş-gəliş xərclərinin azaldılması;

2. İşin intensivləşməsi işçilərin uzunmüddətli məzuniyyətlər almasına səbəb olub ki, bu da onların daha mənalı istirahəti üçün əsas olub;

3. İqtisadi və sosial inkişaf son nəticədə maraqların artması, eləcə də ezamiyyətlərin sayının artması ilə bağlıdır.

Sonrakı turizm xidməti telekommunikasiya sahəsində texnoloji tərəqqiyə təkan verdi, coğrafiyanı genişləndirdi və dövlətlərarası əlaqələrin və mədəniyyət mübadiləsinin genişlənməsi nəticəsində turizm mübadilələrinin miqyasını artırdı. Nəhayət, ölkədən pul axınına məhdudiyətlərin yumşaldılması və sərhəd rəsmiləşdirilməsinin sadələşdirilməsi bu narahatlığı aradan qaldırmağa kömək etdi.

Aşağıdakı fəaliyyətlər müxtəlif xalqlarda təşkilati və iqtisadi proseslərin inkişafına təkan verən beynəlxalq turizmin bir hissəsidir:

1. Əlaqədar yataqların inkişafı və diversifikasiyası üçün əhəmiyyətli təkan;

2. Xarici pul vəsaitlərinin sabit daxilolmaları;

3. Tədiyyə balansının stimullaşdırılması (turizmlə bağlı sahələrin inkişafını nəzərdə tutur) [8].

Turizm iqtisadiyyatı turizm regionun və ya ölkənin iqtisadi fəaliyyəti kontekstində baxan iqtisadi elmdir; məhsulda davranışı öyrənən təbiiqə elm kimi qəbul edilir. Turizm məhsul istehsalı, mübadiləsi və paylanması sahəsində adət münasibətlərinin xüsusi növüdür; həm də konkret istehsal sahələrini və təsərrüfat fəaliyyət növlərini özündə birləşdirən ölkənin xalq təsərrüfatı kompleksinin tərkib hissəsidir. İqtisadiyyat bu prosedurları araşdırır və onların fərdlərə, qruplara və ümumilikdə cəmiyyətə necə təsir edəcəyini proqnozlaşdırır. Turizm iqtisadi sistemi, məhdud ailə, firma və məhdudiyətlər daxilində işləyərək insanları insan ehtiyaclarını ödəmək üçün turizm xidmətlərinin istehsalı, paylanması, mübadiləsi və istehlakı proseslərində iqtisadi agentlər kimi necə davrandıqlarına baxan müasir iqtisadi davranış nəzəriyyəsidir.

Turizmin genişlənməsini izah etmək üçün daxili dəyişənlərdən daha çox qlobal iqtisadi qarşılıqlı əlaqə və proseslərdən istifadə etmək olar. Bir çox hallarda turizm sürətlə inkişaf edən ölkələrdə iqtisadi artım üçün mühüm katalizatorudur. Bu halda, turizm milli məhsulun əhali arasında yenidən bölüşdürülməsi üçün istifadə olunur. Turistlər yerli mal və xidmətlərdən istifadə etməklə yerli istehsalı artırır və getdikləri yerlərin iqtisadiyyatları üçün yeni iş yerləri yaradırlar [13].

Yeni iş yerlərinin yaradılması və milli iqtisadiyyatın sürətlə genişlənməsi milli gəlirin artması, məşğulluğun artması, infrastrukturun inkişafı, yerli əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, turizmlə bağlı yığıla bilməyən mal və xidmətlər kimi amillərlə mümkün olur. Onlar böyük investisiya effektivliyi və sürətli geri qaytarılma ilə seçilir.

Sənayeləşmiş ölkələrdə yüksələn həyat standartı işəgötürənlərə işçilərə daha uzun məzuniyyətlər verməyə və səxavətli pensiya planları təklif etməyə səbəb olur. Turizmin artımı bundan əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənir [14].

Demokratik və sosial dəyişikliklərə misal olaraq, əhalinin artımı, adekvat pensiya sığortası ilə pensiyaya çıxma, tənha və kimsəsiz insanların sayının artması, işləyən qadınların, uşaqsız ailələrin sayının artması və s. daxildir. Demokratik quruluş və sosial identifikasiya nümunələri daha çox insanın səyahət etmək üçün vaxtı, meyli və maliyyə resursları olduğu üçün dəyişdi [12].

Ölkələr turizm fəaliyyəti kontekstində göndərən (donor) və qəbul edən (qəbul edən) ölkələr kimi təsnif edilir. Fransa, ABŞ, İspaniya, İtaliya, Macarıstan və s. kimi ölkələr ABŞ, Almaniya, İngiltərə, Belçika və Danimarka kimi birincilərə aiddir [6].

Ümumdünya Turizm Təşkilatının mütəxəssisləri ölkənin ümumi iqtisadi vəziyyəti ilə turizmin inkişaf tendensiyası arasında güclü əlaqə aşkar ediblər. Səyahət dinamikası ölkənin iqtisadi vəziyyətinə xüsusilə həssasdır. ÜTT rəqəmlərinə görə, son bir neçə ildə xarici səyahətlərdən əldə edilən gəlir dünya üzrə gəlir artıb [11].

Qlobal turizm bazarını araşdıraraq aşağıdakı nəticələri əldə edə bilirik:

1. Beynəlxalq turizmin regionlararası tarazlı inkişafına nail olmaq;
2. Turistlərin sayının və onlardan əldə edilən gəlirlərin coğrafi bölgüsündə əhəmiyyətli fərqlərin səbəblərini təhlil etmək.

Beynəlxalq turizmin coğrafi mübadiləsi ilə ticarətin məkan konsentrasiyası arasında iki əhəmiyyətli təzad var.

Əvvəla, müsbət turizm balansına olan ABŞ, İspaniya, Portuqaliya və Yunanıstan kimi dövlətlər adətən mənfi ticarət balansına malikdirlər. Təəssüf ki, Almaniya, Yaponiya və digər mənfi turizm mübadilə balansına olan ölkələrin müsbət ticarət balansına var [4].

İkinci paradoks ondan ibarətdir ki, ticarət sənayeləşmiş ölkələr arasında mal mübadiləsi ilə eyni deyil; daha doğrusu, müxtəlif malların mübadiləsidir.

Əslində, eyni kateqoriyadan olan məhsullar tez-tez sənayeləşmiş ölkələrə ixrac olunur. Avropa ölkələri arasında qida daşınması və ya ABŞ və Yaponiya arasında avtomobillərin daşınması iki nümunədir. Buna "sahə ilə məşğul olmaq" deyilir [1]. Səyahət sektoru bu növ məhsul mübadiləsi ilə məşğul olur. Şimali Avropa ölkələrindən olan insanlar adətən Aralıq dənizi kurortlarında dincəlməyi xoşlayır, tropik ölkələrdən olanlar isə dağlarda xizək kurortlarına üstünlük verirlər.

İnvestisiya imkanlarına, ölkənin və onun regionlarının infrastrukturunun böyüməsini təmin edən sektora və valyuta vəsaitlərinin daxil olmasına gəldikdə, bir çox inkişaf etmiş dövlətlər xidmət sektorunun mühüm tərkib hissəsinə çevrilmiş turizmi müəyyən etmişlər [7].

Beynəlxalq araşdırmalar göstərir ki, turizm sektoruna böyük dövlət investisiyaları özəl

sektorun marağına səbəb olur və onları investisiya təşəbbüslərində bərabər oyunçular edir. Məlumatlar bunu dəstəkləyir. Türkiyə hökuməti buna görə də səyahət və turizm sektoruna əhəmiyyətli investisiyalar yatırır. Daha sonra konsiqnasiya müqavilələri əsasında yerli və xarici şirkətlərin idarə edəcəyi turizm obyektlərini icarəyə götürüb, onlara vergi güzəştləri və prosesdə bank kreditləri verib. Şəxsi kapital bu inkişafardan xəbərdar olan kimi prosesə daxil oldu, dövlət geri çəkildi, fəaliyyətini məhdudlaşdırdı və turizm infrastrukturunun sosial komponentləri üzərində cəmləşdi.

İtaliyada dövlət tərəfindən dəstəklənən müəssisələr kateqoriyasına daxil olan və yoxlamalardan keçən müəssisələrə dövlət maddi (vergi və kredit güzəştləri, subsidiyalar) və qeyri-maddi (sərgilərdə pulsuz iştirak, müvafiq keyfiyyət nişanlarının verilməsi və s.) həvəsləndirmələr təklif edir.

Turizm sosial-mədəni fəaliyyət olmaqla yanaşı, turistlərin tələblərinə cavab verən mühüm iqtisadi sənayedir. Nəticədə, turizm inkişaf etdikcə və yaxşılaşdıqca ölkənin gəlirləri də artacaq.

Regionların sosial-iqtisadi inkişafı və turizmin inkişafı ilə bağlı dövlət tərəfindən qəbul edilmiş dövlət siyasətinə əsaslanan elmi-tədqiqat layihələrində turizmin inkişaf istiqamətləri, iqlim şəraiti, yerli mədəniyyət və turizm ehtiyatları, həmin rayonların vəziyyəti müəyyən edilmişdir [10].

Rekreasiya ehtiyatları inzibati ərazi vahidlərinə görə ekoturizm, aqroturizm, müalicə-sağlamlıq, macəra, kənd, meşə, dağ, qışlaq və s. bu kimi kateqoriyalara ayrılır. Regional meşə massivləri, təbii abidələr, mineral bulaqlar, qlobal, milli və yerli əhəmiyyətli mədəni sərəvətlər, festivallar və bayramlar, nəqliyyat infrastrukturuna haqqında məlumatlar, turizm infrastrukturunun qiymətləndirilməsini də nəzərdə tutan tədqiqata daxil edilmişdir. Beləliklə, inkişaf tempinə uyğun olaraq qabaqcıl zonalar tanınıb, inkişaf etməmiş və geridə qalmış turizm ehtiyatlarına malik ərazilər də vurğulanıb.

Müharibədən sonrakı əsas mülahizələrdən biri Qarabağ iqtisadi zonasında turizmin davamlı artımının qiymətləndirilməsi olmalıdır.

İstənilən iqtisadi sektorda olduğu kimi, turizm sektorunda da davamlı gəlir və inkişafın əsasını təşkil edən həlledici komponentlərdən biri sənayenin təqdim etdiyi mal və xidmətlər üçün müştəri bazarının mövcudluğudur.

Xidmətin yüksək səviyyədə saxlanması və turizm sənayesinin təşviqi üçün müştərilərin təqdim olunan mal və xidmətlərdən məmnunluğu vaxtaşırı qiymətləndirilməlidir. Ziyarətçilərin zənginləşdirici və unudulmaz təcrübəyə malik olmasını təmin etmək üçün ideal mühit də inkişaf etdirilməlidir.

Turistlərin yerli ətraf mühitə, eləcə də onun sosial və mədəni adətlərinə hörmət etməsi zərurəti kimi mühüm problemlər həll edilməlidir.

Buna görə də, xaricə səyahət edərkən ziyarətçilər davamlı turizm aparmağa və regional davamlılıq problemləri haqqında biliklərini genişləndirməyə çağırılmalıdır.

Reklam və tanıtım videolarından istifadə Azərbaycanın dağ turizmi üçün əlverişli olan ərazilərində də tətbiq oluna bilər. Məsələn:

- ərazinin dağ turizmi üçün potensialı - sadəcə olaraq, cari dövr ərzindəki turistlərin sayı nəzərə alınmamalı, eyni zamanda gələcəkdə də bura gələ biləcək turistlərin sayı proqnozlaşdırılmalıdır;

- ekologiya - ətraf mühiti çirklənmədən qorumaq üçün zəruri tədbirlər görülməli, turistlərin sayının həddindən çox olduğu zamanlarda çirklənmənin çox olduğu bölgələrdə və ya bunun ehtimalının daha yüksək olduğu ərazilərdə ehtiyac olduqda turistlərin sayına məh-

dudiyətlər qoyulmalıdır;

- unutmamaq lazımdır ki, dağlarda yaşayan insanların ən perspektivli qazanc və dolanışiq mənbəyi turizmdir. Buna görə də turizmin inkişafı zamanı dağ rayonlarındakı əhalinin sosial-iqtisadi inkişafını təmin etmək üçün də ciddi addımlar atılmalı və bu ərazilərdə turizmin inkişafında yerli sakinlərin rolunun artırılması təmin edilməlidir;

- gələcək tədqiqatlar həyata keçirilərkən yerli əhalinin dayanıqlı turizmə münasibətini müəyyən etmək üçün uzununa və eninə məlumatlar toplamanılmalı və bu məlumatlar əsasında dağ rayonlarının iqtisadi inkişafında dağ turizminin payını artırmaq üçün tədbirlər görülməlidir;

- Azərbaycanın dağ rayonlarında yuxarıda sadalananların tətbiqi üçün əlverişli şəraitin yaradılması.

Dünyanın müxtəlif iqtisadi sektorlarını müqayisə edərkən, turizm ən böyük və sürətlə genişlənən sektorlar arasındadır. Sektor dünya ÜDM-nin 10%-ni, xidmətlər ixracının 30%-ni və dünyada hər 10 iş yerindən 1-ni təmsil edərək ixrac gəlirlərinə üçüncü ən yüksək töhfə verən sahədir [2].

Turizmin iqtisadi dəyərini əks etdirən xüsusi ölçülər dəsti mövcuddur. Bu göstəricilər sektorun inkişaf dinamikasını qiymətləndirməyə imkan verir [6, s. 50].

Bunlar aşağıdakılardır:

1. Gələn və gedənlərin axınıni əks etdirən turistlərin ölkələrarası hərəkəti;
2. Ölkənin turizminin texniki və maddi əsaslarının davamlı surətdə qiymətləndirilməsi;
3. Milli iqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisəli təhlillərin aparılması, sahə dövriyyələrinin müqayisəsi və nəticələrə uyğun tövsiyələrin işlənilib hazırlanması;
4. Səyahət və turizm sənayesinə aid ilkin makroiqtisadi göstəricilər;
5. Su sənayedə işçilərin sayı;
6. Turizm biznesinin maliyyə-iqtisadi göstəriciləri;
7. Digər sahələrə münasibətdə sahənin maddi-texniki təminatı səviyyəsi;
8. Turizm sənayesinin qlobal reytinglərdə yeri.

Turist axınının həcmi ilk növbədə ziyarətçilərin sayı, onların getdikləri ölkələrdə qalma müddəti və orada olduqları günlərin sayı kimi göstəricilərlə müəyyən edilir. Turizm sənayesinin təkliflərinin keyfiyyətini və müştəri davranışını qiymətləndirmək üçün aşağıdakı modeldən istifadə edilə bilər:

- yüksək gəlirliyə malik şəxslərin yaratdığı turizm tələbi.

$$S_1 = F(Y_{\max})$$

- orta gəlirliyə malik olan turistlərin yaratdığı tələb.

$$S_2 = F(Y_{\text{orta}}, C)$$

- az gəlirliyə malik olan şəxslərin yaratmış olduğu tələb.

$$S_3 = F(Y_{\min}, P_i, C) \text{ [35, s.62].}$$

burada:

S - tələbin səviyyəsi,

Y - gəlirin səviyyəsini,

P_i - digər nemətlərin qiymətini,

C - yığının səviyyəsini əks etdirir [7].

Ölkədə qanunvericilik mühitinin təkmilləşdirilməsi turizmin inkişafına da öz təsirini göstərir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, "Turizm haqqında" Qanun [5], Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı müvafiq beynəlxalq müqavilələr və Azərbaycan Respublikasının digər normativ hüquqi aktları ölkənin turizm qanunvericiliyini təşkil edir.

1999-cu il iyulun 27-də qəbul edilən "Turizm haqqında" Qanun Azərbaycanda turizmin

inkişafı üçün qanunvericilik bazasını yaratdı. Tədbir müasir tələblər və qlobal çağırışlar nəzərə alınmaqla yeniləndi və 27 dekabr 2021-ci ildə qəbul edildi.

Turizm sənayesi son onilliklərdə əhəmiyyətli dərəcədə artmışdır və çox güman ki, davam edəcək. Bununla belə, COVID-19 pandemiyası qlobal miqyasda kütləvi sosial, psixoloji və iqtisadi pozulmalara səbəb oldu. Nəticələr fəlakətli oldu və heç bir sənaye turizm və qonaqpərvərlikdən daha ağır təsirlənmədi [9]. Turizm üçün bərpa alternativlərinə xərclərin azaldılması, avtomatlaşdırma texnologiyasının və yeni biznes modellərinin tətbiqi, dövlət yardımı və kreditlərinin axtarılması daxildir.

Sonrakı kənd turizmi sürətlə inkişaf etdi və kənd yerlərini təmin etmək üçün ən yaxşı yerləşmiş yerlər daxili tələbatın daha çox və daha uzunmüddətli bərpasının şahidi oldu. Bu gün turizm böyük mədəni, iqtisadi və icma üstünlükləri ilə hesablanır [4]. Turizmlə məşğul olan əhali kənd təsərrüfatı və əlaqəli sektorlar kimi qeyri-turizmlə məşğul olanlarla müqayisədə daha yaxşı sosial-iqtisadi statusa malikdir.

Dağlıq ərazilərdə yaşayan insanların ən perspektivli qazanc və dolanışq mənbəyi turizmdir. Dağ torpaqları digər relyef xüsusiyyətlərinə nisbətən turizmin yaratdığı dəyişikliyə və deqradasiyaya daha kövrək və həssasdır. Dik yamaclar, geniş hündürlüklər diapazonu və qeyri-sabit hava şəraiti bu əraziləri pozulmalara son dərəcə meyilli edir ki, bu da insan müəssisələrinin yanlış idarə olunmasının hazırkı mərhələsinə kömək edir. Bu xüsusiyyətləri faydalılığa inteqrasiya etmək üçün dağ turizmi idealdir.

Azərbaycanının Şahdağ qış-yay turizm (Şəkil 1.) kompleksi daha da inkişaf etdirilərək dağ turizminin ölkəmizdəki irəliləyişinə təkan verə bilər. Həmçinin nəzərə alsaq ki, bu sahədə yeni olmağına baxmayaraq kifayət qədər təcrübəsi var, yeni modellərin tətbiqinin əhəmiyyəti olduqca önəmlidir.

Qeyd edək ki, Şahdağ zirvəsi, Azərbaycanın şimal - şərqində, Böyük Qafqaz dağ sisteminin Yan silsiləsində, Qusar rayonunun ərazisində yerləşir. Mütləq hündürlüyü 4243 metr, nisbi hündürlüyü isə 1097 metr olan bu zirvə ilk dəfə 1892-ci ildə Andrey Pastuxov tərəfindən fəth edilmişdir [16]. Dağ xizəkçiliyinin hal-hazırda mövcud olduğu bu ərazidə gələcəkdə bu sahədə beynəlxalq əhəmiyyətli yarışların da keçirilməsi mümkündür. Bunun üçün lazımi infrastruktur yaradılaraq inkişaf etdirilə bilər. Eyni zamanda bu sahədə istedadlı gənclərin yetişdirilməsi üçün addımlar atıla bilər.

Şəkil 1. Şahdağ, Qusar

Davamlı inkişaf ekoloji problemlərlə sıx bağlı olduğundan, təbiətin inkişafa fundamental imkanlar və məhdudiyətlər verdiyini nəzərə alsaq, nəzəri cəhətdən dayanıqlı inkişaf konsepsiyasının başa düşülməsi daha çox ekoloji dayanıqlılıq ilə bağlıdır - bu, indiki və gələcək nəsillər üçün müəyyən rifah səviyyəsinin artırılması naminə ətraf mühitdə yaşamaq imkanı verən zəruri ekoloji şəraiti təmin edən inkişafdır.

Digər tərəfdən, güclü dayanıqlılıq yaşıl iqtisadiyyata və ciddi ətraf mühitin qorunmasına yönəlib və ümumi kapitalın qorunmasının nə dərəcədə qeyri-kafi olduğunu vurğulayır, bununla belə təbii ehtiyatların qorunması xüsusilə vacibdir. Bu iddia ondan irəli gəlir ki, müəyyən kritik təbii ehtiyatlar heç vaxt başqa resurs formaları ilə tamamlana və ya əvəz edilə bilməz, çünki onlar geri dönməzdir və nəticədə onların itirilməsi kapitalın bütün digər formalarına öz təsirini göstərəcəkdir.

Müvafiq olaraq, davamlı inkişaf aşağıdakılara nail olmağı tələb edir:

1. Ekoloji davamlılıq - iqtisadi fəaliyyətlər və həyat keyfiyyəti üçün lazım olan ətraf mühitin keyfiyyətinin saxlanılması (ətraf mühitin mühafizəsi, çirkləndiricilərin emissiyalarının azaldılması, resurslardan səmərəli istifadə və s.);

2. Sosial davamlılıq – cəmiyyətin və mədəni özünəməxsusluğun qorunub saxlanılması mədəni müxtəlifliyə, irqə və dinə hörmət, sosial dəyərlərin, qayda və normaların qorunub saxlanılması, insan hüquq və bərabərliyinin qorunması və s.);

3. İqtisadi dayanıqlılıq – təbii, sosial və insani dəyərlərin qorunması.

Turizmin sürətli və firavan inkişafını dəstəkləmək üçün dövlət nəzarətinin təşkili tələb olunur.

Turizm sektorunda çalışanların maliyyə dəstəyinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Turizm sənayesində fəaliyyət göstərən sahibkarlara kiçik və orta biznes kreditləri üçün əlverişli şərtlər təmin edilməlidir. Turizm sənayesinin davamlı inkişafı üçün dövlətin planında aşağıdakı təşəbbüslər yer almalıdır:

- subsidiyalar mehmanxanaların tikintisi, turizm infrastrukturunun inkişafı və yüksək keyfiyyətli turizm xidmətlərinin göstərilməsi üçün regionlara verilməsi nəzərdə tutulur. Turistlərin faydalanması üçün turizm obyektlərinin əlçatanlığını və biliyini təmin etmək üçün təşəbbüslər inkişaf etdirilməlidir;

- turoperatorlar üçün viza rejiminin maliyyələşdirilməsi və sadələşdirilməsi kimi dövlət dəstəyi tədbirləri hazırlanmalıdır;

- turizm nəzarət. Turizm sənayesini inkişaf etdirmək üçün yeni texnologiyalardan istifadə etmək üçün dövlət planlaşdırma proqramlarının yaradılması arzuolunan olardı.

Bundan əlavə, işğal olunmuş rayonlarda turizm üçün əlverişli yerlərin inkişafı turizm makro ərazilərinin yüksəlişi ilə paralel getməlidir. Regional turizm sənayesinin davamlı genişlənməsini təşviq etmək üçün dövlət daxili və xarici investisiyaların cəlb edilməsinə daha çox maraq göstərməli idi. Nəticədə onların sayı kəskin şəkildə azalıb.

Cədvəl 1.

**2014-2021-ci illərdə turizm sektoru üzrə qoyulan investisiyaların ümumi həcmi
(milyon manat)**

2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
2204.0	1063.9	363.0	267.3	229.7	133.7	79.3	97.2

İnsan resursları baxımından Azərbaycan lazımı səviyyədə təmin olunub. Epidemiyə nəticəsində 2020-ci ildə bu peşə ilə məşğul olanların sayı 16,9% az olsa da, ya pandemiyanın təsirləri azalarsa, ya da Qarabağın turizm sənayesi inkişaf edərsə, bu rəqəm daha da artacaq [3]. Turizm sənayesi üçün potensial işçi qüvvəsi iş üçün xaricə səfər edən həmvətənlərimizdən ibarət ola bilər. İşçilər üçün vergi güzəştlərinin tətbiqi və onların təhlükəsizliyinin təmin edilməsi əsas problemlərdən biridir.

Burada aparılan yenidənqurma işləri sayəsində indi Azərbaycan və bütün dünya Qarabağı ziyarət edə bilər. Ərazilərin minalardan təmizlənməsi qarşıdakı illərdə Azərbaycan və bütövlükdə Cənubi Qafqaz üçün böyük iqtisadi artıma gətirib çıxaracaq. Zəngəzur dəhlizinin yaradılması Qarabağın turizm sənayesini yaxşılaşdıracaq və gələcək iqtisadi artım üçün şanslar təqdim edəcək.

Y E K U N

Aparığımız araşdırma nəticəsində belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, respublikada dağ turizminin inkişafı üçün mövcud şəraiti nəzərə alaraq aşağıdakı tədbirlər görülməlidir:

1. Kənd və dağ turizminin inkişafı üçün güzəştli maliyyələşdirmənin təmin edilməsi;
2. Turizm ehtiyatlarının qorunması və bu resurslardan optimal istifadə edilməsi;
3. Ərazidə turizm, o cümlədən aqroturizm, ekoturizm, biznes, ekstremal macərə, dağlıq, etnik, dini və virtual. turizm sahələrini genişləndirmək və rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün xaricdən təcrübədən istifadə etmək;
4. Səyahətçilərə sərfəli və gəlirli səyahət variantları təklif etmək üçün ərazidə aşağı qiymətli və ya motel tipli yaşayış yerlərinin sayının artırılması. Bundan əlavə, bu, ərazidə iş yerlərinin saxlanması kömək edəcək;
5. Rayonda turizm menecmenti və fəaliyyətyönümlü tədris mərkəzlərinin yaradılması nəticəsində kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin bu sahəyə cəlb edilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
6. Turizm sahəsində zəngin təcrübəsi olan ölkələrlə beynəlxalq əməkdaşlığı genişləndirmək və təcrübə mübadiləsi aparmaqla turizm kadrlarının peşəkar hazırlığı səviyyəsini yüksəltmək [14].

Eyni zamanda, düşünürük ki, Azərbaycanı bütün dünyada turizmin inkişafı üçün əlverişli şəraitə malik bir dövlət kimi tanımaq üçün yeni Azərbaycan Turizm əmtəə nişanının (loqosunun), eləcə də reklam, təbliğat və informasiya - beynəlxalq proqramların yaradılması və inkişafı çərçivəsində turizm sahəsində Azərbaycan brendlərinin, regional mədəni turizm marşrutlarının araşdırılması, bu sahədə beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi zəruridir. Eyni zamanda, hesab edirik ki, yeni Azərbaycan Turizm brendinin (loqosunun) yaradılması, eləcə də reklam və informasiya-sorğu əməliyyatlarının aparılması üçün Azərbaycana bütün dünyada turizmin inkişafı üçün ideal şərait yaradılmalıdır. turizm sənayesində tanınmış brendlərə, beynəlxalq təşəbbüslər çərçivəsində regional mədəni turizm marşrutlarının yaradılmasına və böyüməsinə, turizm sənayesində beynəlxalq əməkdaşlığın artırılmasına malik bir xalq kimi təqdim edilməlidir.

Düşünürük ki, insanların təbii sərvətlərin və mədəni irsin fərqliliyi turizmin uğurlu inkişafının əsas şərti ola bilər.

Daxili turizm sənayesinin uzunmüddətli inkişafı üçün strategiyalar hazırlanmalıdır. Özəl sektorun yaradıcı fəaliyyətinin dövlət qurumları ilə əlaqələndirilməli və insan resurslarının təkmilləşdirilməsinə və yerləşdirilməsinə diqqət yetirən yanaşmaya üstünlük verilməlidir.

Bunun üçün bu məsələlərin həlli üçün isə dövlət və özəl, akademik və elmi qurumlar arasında qarşılıqlı əlaqə yaratmaq lazımdır. Əslində, bu halda klaster texnikası təsirli olmalıdır.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər”in təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı, Bakı, 02.02.2021.
2. Turizm haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. Bakı, 27.12.2021.
3. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. Bakı, 2021.
4. Babaxanov N. "Qarabağ: Turizm cənnəti", Türkistan qəzeti, 15.12.2021, s. 9.
5. Budaqov B. Azərbaycanda turizm. Bakı: “Nafta-Pres” nəşriyyatı. 2021, 32 s.
6. Eyvazov E.T., Balabəyova N.Ş. Beynəlxalq nəqliyyat əməliyyatları, Bakı, 2019. Elm və təhsil, 336 s.
7. Əkbərov C. "Qarabağda hansı turizm növlərini inkişaf etdirmək olar?". "İki sahil" onlayn ictimai-siyasi qəzet, 20.04.2021
8. Əvəzli K. "Turizmin Sosial-İqtisadi Nəticələri". Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti, Bakı, 81 s., 2016
9. Hüseyn A. "Covid-19 Pandemiyanın turizm sektoruna təsirinin qiymətləndirilməsi, "İpək Yolu jurnalı", 2021, № 2. s. 50-58.
10. İbrahimov İ.H. Regionların və işğaldan azad edilmiş ərazilərin inkişaf istiqamətləri. Bakı, 2022. 239 s.
11. Köçərli Y.Ə., Köçərli L.R. Turizmin iqtisadi əsasları və səmərəlilik göstəriciləri. ATİ. Elmi-Praktiki konfrans materialları. Bakı, 2018. 135 s.
12. Glantz M. China's “one Belt one Road” (OBOR) Initiative: What a Differenced “Brand” can make. Post-Soviet Issues. 2017; 4(1): DOI: 10.24975/2313-8920-2017-4-1
13. Mukosa F., Katebe M., Mbewe S., Muhyila M.C., (2020). "The role of Marketing in Zambia's economic diversification process", International Journal of Management and Commerce Innovations,1260-1264
14. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10668-022-02401-8>
15. <https://wtcc.org/research/economic-impact>
16. <https://www.shahdag.az/az>

Ulviyya Zakir Aliyeva,

Ph.D. Student,

Azerbaijan Cooperation University,

E-mail: musayevagulaya1@gmail.com

© U.Z. Aliyeva, 2022

FACTORS SHAPING THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF TOURISM SERVICES IN THE MOUNTAIN REGIONS OF AZERBAIJAN

A B S T R A C T

The purpose of the research is to investigate and evaluate the factors that shape the development of tourism in the mountain regions of Azerbaijan, which has an important place in sustainable economic development.

The methodology of the research - systematic approach, logical summarization, analysis, etc. methods were used.

The practical importance of the research is the study of appropriate models based on world experience in the study of tourism development directions in the mountain regions of Azerbaijan.

The results of the research show that it is important to apply a number of models to ensure sustainable development in our mountain regions, which have development prospects in terms of geographical structure, favorable climatic conditions and other aspects.

The originality and scientific novelty of the research - the importance of applying, increasing and developing models based on world experience in ensuring the sustainable development of mountain tourism has been determined.

Keywords: relief features, sustainable development, statistics, cluster, mountain tourism.

*Алиева Ульвия Закир кызы,
докторант,*

Азербайджанский Университет Кооперации,

E-mail: musayevagulaya1@gmail.com

© Алиева У.З., 2022

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ УСЛУГ В ГОРНЫХ РАЙОНАХ АЗЕРБАЙДЖАНА

Р Е З Ю М Е

Цель исследования - исследовать и оценить факторы, формирующие развитие туризма в горных районах Азербайджана, занимающих важное место в устойчивом экономическом развитии.

Методология исследования – системность, логическое обобщение, анализ и др. методы были использованы.

Практическое значение исследования заключается в изучении соответствующих моделей на основе мирового опыта с целью дальнейшего применения для развития туризма в горных районах Азербайджана.

Результаты исследования показывают, что важно применение ряда моделей для обеспечения устойчивого развития наших горных регионов, имеющих перспективы развития с точки зрения географического строения, благоприятных климатических условий и других аспектов.

Оригинальность и научная новизна исследования - определена важность применения, наращивания и развития моделей, основанных на мировом опыте, в обеспечении устойчивого развития горного туризма.

Ключевые слова: особенности рельефа, устойчивое развитие, статистика, кластер, горный туризм.

*Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur:
24.11.2022*

*Təkrar işləməyə göndərilmişdir:
01.12.2022*

Sərə qəbul olunmuşdur: 06.12.2022

Дата поступления статьи в редакцию: 24.11.2022

Отправлено на повторную обработку: 01.12.2022

Принято к печати: 06.12.2022

The date of the admission of the article to the editorial office: 24.11.2022

Send for reprocessing: 01.12.2022

Accepted for publication: 06.12.2022